

de samenstellende regio's: Pasallowa (PALatinat, SAarland, Luxemburg, LOrraine, WALLonië), Wallusarpa (WALLonië, Lorraine, LUXemburg, SARre, PALatinat) of het simpelere maar wellicht effectievere SaarLorLuxPlus. En wat te denken van Regio-Schengen, naar het Luxemburgse plaatsje waar het verdrag over het verwijderen van controles aan de binnengrenzen (maar ook de verscherping van controles aan de buitengrenzen) is getekend. Dat zou een wat dubbelzinnig boodschap hebben.

De uiteindelijke keus valt op de volgende Regionale Top. Wat het ook wordt, de prijsvraag en de publiciteit eromheen en de betrokkenheid van burgers en schoolklassen zijn net zo belangrijk als de uitslag, als het gaat om de verdere institutionalisering van deze grensregio. Dit is een langzaam en veelzijdig proces dat net zo veel aandacht van geografen vraagt, als de effecten van de staatsgrenzen die, hoewel zij lang niet zo gesloten en gemilitariseerd zijn als zij ooit waren, nog steeds dominant aanwezig zijn in de representatie van de nationale territoria, bijvoorbeeld in schoolboeken en in de nationale media.

Virginie Mamadouh is docent bij het C.M. Kan-Instituut en onderzoeker bij het Amsterdam study centre for the Metropolitan Environment (AME).

Reageren? Stuur een e-mail naar agora@geog.uu.nl

Literatuurselectie

Paasi, A. (1986) The institutionalization of regions: A theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity, *Fennia* 164 (1).

Paasi, A. (1991) Deconstructing regions: notes on the scales of spatial life, *Environment and Planning A* 23: 239-256.

Paasi, A. (1996) Territories, Boundaries and Consciousness; The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border, Chichester: John Wiley.

Pater, B. de, Groote, P., Terlouw, K. en anderen (2002) Denken over regio's, Geografische perspectieven, Bussum: Coutinho.

Zoeken naar de Duits-Nederlandse grens

(Foto Stephanie Creke)

In het hedendaagse Europa worden grenzen steeds vaker geassocieerd met grensoverschrijdende interactie en transnationale integratie, ideeën die refereren aan het ideaal van 'grenzeloosheid'. Ondanks de formele verdwijning van interne EU-grenzen vormen ze nog steeds een 'obstructie'. Het overschrijden van een landsgrens is voor veel mensen nog altijd allesbehalve de normaalste zaak van de wereld. In de gedachten van mensen zijn de grenzen blijven bestaan. Dit heeft te maken met de betekenis die zij verbinden met de grens. De invloed die dit heeft op het dagelijks leven van mensen blijkt niet verwaarloosbaar.

ANKE STRÜVER

Grensoverschrijdende samenwerking staat nog in de kinderschoenen. Dat geldt ook voor de Nederlands-Duitse samenwerking, hoewel die een lange traditie heeft en onlangs nog verder is geïntensiveerd. Tegelijkertijd hebben ruimtelijke grenzen in het algemeen en die tussen de lidstaten van de EU in het bijzonder niet langer een dwingende logica 'op de grond'. Grenzen worden steeds meer geaccepteerd als sociale constructies, tot stand gebracht en in stand gehouden door individuele en gemeenschappelijke representaties, interpretaties en praktijken. In plaats van het conceptualiseren van Europese grenzen als vanzelfsprekende lijnen en aanduidingen van verschillen in bijvoorbeeld taal, beleid en regering, lijkt het veelbelovend

om grenzen te zien als de uitkomst van een voortdurende herschikking van sociale, weliswaar toevallige, relaties, praktijken en betekenissen. Voor de onderzoeker betekent dit dat zowel sociale en culturele betekenissen van grenzen als de verschillende vormen waarin die worden gerepresenteerd onderzocht moeten worden.

Gedurende het afgelopen decennium is het steeds gebruikelijker geworden grenzen op te vatten als sociale constructies. Het zijn niet langer slechts lijnen op de grond en uitingen van politieke en administratieve indelingen.

Grenzen worden begrepen als de neerslag van bepaalde maatschappelijke praktijken, terwijl ze zelf gerepresenteerd worden in die praktijken. De constructie van grenzen en hun betekenis, zo veronderstellen we, vindt plaats met behulp van verhalen en beelden, dominante vormen van representatie, die op hun beurt de grijpbare uitkomst van dit proces zijn. Maar grenzen zelf worden ook als representaties gezien, als uitkomsten van verschillende maatschappelijke praktijken, verankerd in een discursieve, maar toevallige context.

Voor onderzoekers van de grens betekent deze conceptualisering dat geanalyseerd moet worden hoe grenzen en hun betekenissen ge(re)construeerd worden in en door representaties. Met andere woorden: hoe worden betekenissen afgeleid uit en neergelegd in verhalen en beelden? Bij deze analyse moet ook worden meegenomen dat de constructie en perceptie van grenzen, hun betekenissen en de verschillende vormen van representaties zijn ingebed in sociale relaties, in dit geval de Nederlands-Duitse.

De Nederlands-Duitse relatie is in het denken van mensen duidelijk verbonden met de grens en is mede gebaseerd op stereotypen van wat 'typisch Nederlands' en 'typisch Duits' is. De gevoeligheid van de relatie tussen de twee naties die voortkomt uit de ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog speelt daarbij een grote rol. Kort samengevat wordt in de populaire cultuur Duitsland door de Nederlanders gezien als een land dat te groot, te dichtbij en te onbetrouwbaar is. De inwoners worden gezien als dik, dogmatisch en xenofobisch en ze hebben een gebrek aan humor. Vice versa wordt Nederland door de Duitsers gereduceerd tot strandvakanties, kaas, kasgroenten, tulpenvel-

den, molens, caravans en drugs. De Nederlanders worden omschreven als pragmatisch, overdreven tolerant, gierig en moralistisch, maar tegelijkertijd ook als traditioneel en kleingeestig. Representaties van stereotypen en algemene ideeën over 'de ander' zijn van belang voor het maatschappelijk leven. Zij beïnvloeden de alledaagse praktijk van mensen (vaak onbewust) en worden gedragen door bijvoorbeeld kunst (zoals romans), populaire cultuur (zoals cartoons en strips) en internet. Maar verhalen en beelden geven niet alleen de grens en haar betekenissen en praktijken vorm, zij hebben ook invloed op het gevoel van mensen ergens toe te behoren: hun sociaal-ruimtelijke identiteit. Mensen lokaliseren zichzelf en worden gelokaliseerd in en door representaties. De betekenis van de grens komt dus voor een deel tot stand door de manier waarop een grens wordt gerepresenteerd: door de termen die worden gebezigd, verhalen die worden verteld en beelden die worden getoond. Maar de betekenis van de grens en de aangrenzende regio is niet alleen een weerspiegeling van die representaties. Betekenissen worden tevens gegenereerd door de interpretaties van mensen, inclusief de emoties die hierbij komen kijken. Representaties zijn betekenisvormend doordat ze 'worden gelezen' door 'publiek'. Een representatie op zich zegt niet zoveel over de manier waarop interpretatie plaatsvindt door de verschillende 'gebruikers'. Deze gebruikers produceren betekenissen door hun

handelen, door identificatie of creatie.

Als we ons toeleggen op de betekenis van representaties en hun effecten, er drie 'plaatsen' te onderscheiden: de betekenissen tot stand komen: de productie van een representatie, de representatie zelf en het publiek.

Achter de grens ligt een ander land

De casestudy betreft het toneelstuk 'Achter de grens ligt een ander land' wordt opgevoerd door Mini-art, jeugd- en kindertheater. Het theater werd opgericht in 1993 door Crijn Ohler en Sjef van der Linden. Sinds de einde van 1997 heeft Mini-art hun eigen kleine, maar permanente theater in Bedburg-Hau, een klein dorpje aan de Nederlands-Duitse grens, aan de Duitse zijde. Mini-art speelt ongeveer honderd voorstellingen per jaar, zowel in Nederland als in Bedburg-Hau als elders in de grensstreek.

In 1996 startte Mini-art het project 'Grensland' waarbij het binationale karakter van beide oprichters (een Duitser en een Nederlander) als uitgangspunt diende. Het 'Grenslandproject' wordt meestal praktisch gebracht in gezamenlijke programma's voor schoolklassen uit Duitsland als Nederland, gedurende een week. Door het binationale karakter van deze programma's zijn ze altijd tweekultureel, met een mengeling van Nederlands en Duits. In het toneelstuk wordt gespeeld met tweetaligheid als een fundamenteel element.

'Achter de grens ligt een ander land' is een toneelstuk over echte grenzen en grenzen in de gedachten van mensen, over haat en racisme, over vooroordelen en over een vreemde zijn. Het toneelstuk is geschreven en wordt gespeeld door Ohler en van der Linden en wordt geregisseerd door Pieter Vrijman. Het is een tweepersoons toneelstuk waarbij een man en een vrouw elkaar ontmoeten na een oorlog in een veld, een niemandsland. De man is een grenswachter en draagt al zoekend naar de grens zijn grenswachtershuis op zijn rug. Hij wordt geconfronteerd met een vrouw die een met koffers beladen fiets voortduwt en op zoek is naar haar thuisland. Ze willen allebei niet graag alleen zijn, maar de angst voor de vreemde is sterker. In deze absurde situatie staan ze eerst tegenover elkaar, maar later staan ze meer open voor elkaar. Angst, haat en wantrouwen worden dan omgezet in een toenaderingspoging. Onder het oppervlak zit het toneelstuk vol met verwijzingen naar de jaren na de oorlog en gaat het over de gevoelige relatie tussen Duitsland en Nederland. Maar evengoed konden de Nederlands-Duitse relaties worden vervangen door elke andere soort sociale relaties.

Aan het begin van het toneelstuk luistert het publiek naar kinderstemmen die van buiten het podium komen. De kinderen praten over grenzen:

A: "Weet jij wat een grens is?"

B: "Streep?"

A: "Een lijn waar je niet zomaar overheen mag! Tussen twee landen."

B: "Op het schoolplein. Tussen twee stenen van de muur."

A: "Weet jij waar die grenzen liggen?"

B: "Overal?"

A: "Overal waar mensen zijn, zijn er grenzen."

C: "Je moet niet zo bijzonder doen over 'n grens. [...]. Een grens is gewoon een witte streep in het gras."

Vervolgens loopt er een grenswachter op het podium. Hij is op zoek naar een grens, maar alles ziet er hetzelfde uit en er zijn geen herkenningspunten. Al pratende in zichzelf zegt hij: "Ik zoek de grens, maar hier is alles leeg. Er is geen grens... En ik ben grenswachter! Ik ben de man, die bepaalt of iemand het binnenland in mag of naar het buitenland moet gaan. Is dit nu binnenland? Of toch misschien het buitenland? [...] Waaraan herken ik dan mijn land? He, ik vind een Kartoffel. Dit is binnenland.

Mijn land, Kartoffelland. Maar waar is de grens? Het ziet er allemaal hetzelfde uit."

Hij begint een lijn te tekenen op de grond en besluit welk deel zijn land is door middel van de positie van de aardappel. Verschillende pogingen om een grens te tekenen mislukken vanwege gebrek aan oriëntatie, afgezien van de aardappel. Als hij uiteindelijk een lijn heeft getekend gaat hij in zijn grenswachterhuis zitten en zegt: "Nu kan ik in mijn grenswachterhuis zitten en uitkijken. Omdat ik de mensen van daarginds niet kan uitstaan. Die zijn van 'drüben' en ik ben van hier. Stel je voor, dat die lui van 'drüben' zo één, twee, drie de grens oversteken. Die zijn niet zoals ik. Ze zouden daar moeten blijven."

Nadat de grenswachter zijn huis is binnengetreten komt er een vrouw met een fiets, beladen met koffers, het podium op. De grenswachter ziet enthousiast de komst van de vrouw op de fiets aan en begint aan haar te trekken. Hij probeert haar met fiets en koffers over de grens te slepen, zich afvragend of ze die grens niet gezien heeft. Ze beginnen te praten over aardappelen ("Kartoffelen zijn ons leven") en noemen aardappelgerechten op, totdat de vrouw een gerecht opnoemt dat haar andere nationaliteit duidelijk maakt voor de grenswachter ('Kartoffelsalat'). De grenswachter wordt woedend en sleurt de vrouw en haar bezittingen naar de andere kant van de grens, met uitzondering van haar fiets, en tekent een nieuwe grens, zijn eigen land vergrotend. Later nodigt de vrouw de grenswachter uit om haar aardappelen te delen, maar hij weigert omdat ze van de verkeerde kant van de grens is. Hij verklaart: "Als grenswachter kan ik niet zomaar over die lijn heen." En hij wil ook niet dat de vrouw er overheen gaat. De vrouw probeert dan in contact te komen met de grenswachter door de grenslijn aan te raken en erop te staan en zelfs door erop te stampen. Maar de grenswachter doet alsof hij slaapt en er niets om geeft. Enkele scènes later begint de grenswachter te zingen: "Ik wou dat ik in jouw hoofd kon kijken", symboliserend voor zijn wens tot beter begrip. Later nodigt de vrouw de grenswachter nogmaals uit om haar aardappelen te delen en deze keer komt hij bij haar, zonder zich te realiseren dat hij de grens passeert. Na de maaltijd vraagt ze hem nog-

maals of het pijn doet als ze de grens aanraakt en nu geeft hij toe dat het pijn doet. Desondanks begint de vrouw de grens aan te raken en te strelen en daarbij wist ze de lijn op de grond. Dit leidt de grenswachter af en hij realiseert zich dat geen grens meer is: "Dan... jij kan hier zomaar komen! [...] Ik weet niet wat ik met je moet doen als jij niet meer van 'drüben' bent."

Het toneelstuk eindigt met de slotdialoog tussen de man en de grenswachter, waarbij ze overeenkomen dat de grens is verdwenen. Nog steeds voelt de wachter zich ongemakkelijk: "Na alles wat er gebeurd is tussen jou en mij is het niet gemakkelijk om je te geloven. Weet je ... ik vertrouw je niet."

Het publiek leest: "Wij maken grenzen omdat... sommige mensen anders zijn dan wij."

Kinderen over grenzen

In de casestudy zijn tijdens twaalf voorstellingen van het toneelstuk commentaar en reacties van het publiek tijdens het toneelstuk opgetekend, alsmede eventuele discussies tussen de acteurs en het publiek na de voorstelling.

Hierna volgen de belangrijkste thema's van de discussies bij zes voorstellingen, die qua publiek redelijk vergelijkbaar waren: vier basisschoolklassen per voorstelling, met kinderen in de leeftijdscategorie van negen tot veertien jaar, vergezeld van hun leraren, tezamen resulterend in ongeveer honderd 'verplichte' theaterbezoekers per voorstelling.

Over het algemeen hadden de kinderen geen moeilijkheden om betrokken te raken bij het toneelstuk en de thema's. Ze legden gemakkelijk de relatie tussen het toneelstuk en de Tweede Wereldoorlog en de grens tussen Duitsland en Nederland, mede door verschillende attributen waaronder de tulp en de fiets, maar vooral door de verbaal gebruikte stereotypen (bijvoorbeeld caravan, Lederhosen): "Je kunt Duitsland en Holland herkennen aan de taal, de kaas en de caravan." De Berlijnse Muur en andere bekende grenzen, inclusief grenzen die landen afbakenen in het algemeen werden vaak genoemd: "Grenzen zijn er altijd waar een land eindigt". Afgezien van grenzen in de zin van staatsgrenzen noemden de kinderen ook grenzen in verband met angst en haat: "Grenzen bestaan omdat ... als ik bang ben voor iemand dan is het makkelijker om hem te haten." Maar ook

werden grenzen genoemd in verband met algemene aanduidingen van identiteit en de eigen ruimte, tussen jonge en oudere kinderen op school, tussen burens en hun tuinen, tussen broers en zussen, tussen jongens en meisjes. Ze leken zich er goed van bewust dat hun dagelijkse leven vol zit met grenzen en dat zij zelf sommige van deze grenzen creëren. Vervolgens verlaten ze het theater en beschuldigen ze elkaar van het niet dragen van de juiste merkkleding, sluiten ze anderen buiten (bijvoorbeeld wie er naast wie mag zitten in de bus) en lijken ze te zijn vergeten wat ze een paar minuten eerder zeiden. Op een ander niveau is dit wederom een voorbeeld van het feit dat het consumeren van representaties en de poging van het toneelstuk om grenzen te overschrijden in de gedachten van kinderen, of breder: van mensen niet meteen veranderen.

Het toneelstuk 'Achter de grens ligt een ander land' is een complexe representatie, die wordt geconsumeerd door met name kinderen. Het maakt duidelijk dat grenzen soms worden getrokken of veranderd door toeval (in het begin, als de grenswachter op zoek is naar zijn land en de grens) en dat een grens makkelijk kan worden gewist (zoals gedaan wordt aan het eind van de voorstelling door de vrouw), maar dat grenzen blijven

bestaan in de gedachten van mensen. Aan het eind van het toneelstuk kan de grenswachter de vrouw niet vertrouwen na alles wat er is gebeurd. Bovendien is hij onzeker over hoe hij om moet gaan met de vrouw als ze niet langer van de andere kant van de grens is. De grens bestaat niet langer, maar er heerst nog steeds ongemakkelijkheid. Dit fenomeen kan worden gevonden langs de Nederlands-Duitse grens, waar de grens nog steeds aanwezig is in het leven van mensen.

Door uit het verbale script te citeren en enkele reacties van het publiek eruit te lichten is een aantal voorbeelden van vooroordelen en gevoelige relaties zoals die bestaan tussen Duitsland en Nederland gepresenteerd. Daarnaast is ook een beeld geschetst van het voortbestaan van de grens in de gedachten van mensen, ondanks de officiële opheffing. In het toneelstuk en in de werkelijkheid wordt duidelijk dat een open grens niet automatisch resulteert in openheid. Een 'grenzeloos Nederlands-Duits grensgebied' bestaat niet. Veel mensen die langs de Nederlands-Duitse grens wonen zien en ervaren de grens nog steeds als een obstakel, meer in sociaal-culturele relaties en populaire beeldvorming dan in de officiële grensoverschrijdende samenwerking. De percep-

tie van de grens en de aangrenzende regio's door verschillende vormen representaties belemmeren 'grensinteractie' en de affectieve en cognitieve betekenissen van de grens lijken te worden als drempels in het alledaagse leven van mensen.

Het toneelstuk dat hier werd gepreterd is slechts een voorbeeld van representatie van de grens. De relatie tussen een grens en een 'tekst', zoals in het toneelstuk, is niet alleen een relatie waarin de grens wordt gerepresenteerd. Tegelijkertijd vormt de representatie ook de grens. Verhalen en beelden weerspiegelen niet alleen de grens, maar de interpretaties ervan spelen een belangrijke rol in de instandhouding van de grens. Daarom zouden grenzen zelf ook gezien moeten worden als representaties.

Anke Strüver is promovendus bij het Nijmegen Centre for Border Research

Reageren? Stuur een e-mail naar agora@geog.uu.nl

(Foto Stephanie Crebe)

Literatuurselectie

- Berger, A. (1997): *Narratives in Popular Culture, Media, and Everyday Life*. Sage, London.
- Certeau, M. de (1984): *The Practice of Everyday Life*. University of California Press, Berkeley.
- Linthout, D. (2000): *Onbekende Burens*. Atlas, Amsterdam.
- mini-art (2002): www.mini-art.de
- Piel, A. (2000): *Skurril, boomend, traditioneel, bewusst und sparsam. Das Nachbarland Niederlande im Spiegel der deutschen Presse*. NED.WORK, Düsseldorf.
- Somers, M. (1994): *The narrative construction of identity: a relational and network approach*. In: *Theory and Society* 23(5) 605-649.